

PAGRINDINĖS RECIDYVINIO NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS KRYPTYS LIETUVOJE

Gitana Jurgelaitienė

Kriminologijos katedra, Lietuvos teisės akademija, Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 18

Spaudai pateikta 1999 m. liepos 1 d.

S a n t r a u k a

Per pastaruosius vienuolika metų vis ryškėjant neigiamoms nusikalstamumo tendencijoms Lietuvoje, itin aktuali tampa recidyvinio nusikalstamumo prevencijos problema. Straipsnyje nušviečiama pagrindinių recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptų problematika Lietuvoje.

Objektyviai įvertinus ekonominius, demografinius, teisinius, kultūrinius, politinius ir socialinius veiksnius, turinčius įtakos recidyviniam nusikalstamumui, išanalizavus nusikaltimų prevencijos ir kriminalinės justicijos kriminologinių tyrimų išvadas, ryškėja ir šio teisinio-socialinio reiškimo prevencijos strategijos kryptys.

Šiandieną, kalbant apie pagrindines recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptis Lietuvoje, labai svarbu, kad imtų veikti darnus trijų grandžių mechanizmas. Pirmiausia būtina pertvarkyti baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką. Vienas iš svarbiausių jos principų turėtų būti sukurti recidyvinio nusikalstamumo ir jį lemiančių veiksnių nacionalinės prevencijos sistemą. Antra – pertvarkyti kalėjimus ir kitas pataisos įstaigas, kiek galima atsižvelgiant į tarptautinius bausmių vykdymo ir elgesio su nuteistaisiais standartus. Trečia – sukurti teistų asmenų socialinės adaptacijos (reabilitacijos) sistemą ir užtikrinti tolesnę jų priežiūrą nustatant teisių ir pareigų progresyvinę sistemą.

Kartu įgyvendinant šias tris pagrindines recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptis, esant pagrįstai jų teisei reglamentacijai, galima bent iš dalies išvengti neigiamų šio reiškimo padarinių visuomenės raidai.

Tyrimo problema yra recidyvinio nusikalstamumo Lietuvoje prevencijos galimybės. Vis ryškėjant neigiamoms nusikalstamumo tendencijoms ir prognozuojant jo perspektyvas, itin aktuali tampa recidyvinio nusikalstamumo prevencijos problema.

Tyrimo tikslas yra nustatyti bei objektyviai įvertinti recidyvinio nusikalstamumo kokybinius ir kiekybinius pokyčius, kuriems įtakos turi ekonominiai, demografiniai, teisiniai, kultūriniai, politiniai bei socialiniai veiksniai, bei remiantis šiais vertinimais nustatyti strategines recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptis.

Tyrimo objektas yra recidyvinis nusikalstamumas kaip teisinis-socialinis reiškinys Lietuvoje ir jo prevencijos pagrindinės kryptys.

Taikyti bendrieji pažinimo tyrimo metodai: statistinis, istorinis, loginis bei sisteminis (arba struktūrinis).

Sistemiškai analizuojant ir apibendrinant nusikalstamumo Lietuvoje būklės, struktūros bei raidos per pastaruosius vienuolika metų (1988-1998 m.) statistinius rodiklius, išryškėja pagrindinės nusikalstamumo tendencijos, šio reiškimo kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai.

Viena iš daugelio pastebimų neigiamų nusikalstamumo tendencijų yra didėjantis nusikaltimų faktinio recidyvo bei bendro kriminalinių nusikaltimų lyginamosios dalies didėjimo tempai: 1990 m. recidyvinių nusikaltimų lyginamoji dalis sudarė 25,6 proc., tuo tarpu 1998 m. – jau apie 40 proc. [1, 182]. Šie statistiniai recidyvinio nusikalstamumo rodikliai nerodo

latentinės šio reiškinių dalies, nes dabartinė kriminologinių duomenų bazė nėra tobula, todėl susidaro netikslus kriminologinės padėties vaizdas.

Be to, reikia turėti galvoje, kad registruojami tik tie nusikaltimai, kuriuos padaro asmenys, turintys nepanaikintą ir neišnykusį teistumą (tai yra recidyvas baudžiamąja teisine prasme). Tačiau recidyvinio nusikalstamumo prevencijos aspektu labai svarbios bet kokios pakartotinės deviacijos, įskaitant ir administracinius teisės pažeidimus (recidyvas kriminologine prasme), nes tai gali rodyti asmenybės polinkį į kriminalinius nusižengimus.

Pakito ne tik kiekybinė recidyvo išraiška. Per analizuojamą laikotarpį įvyko esminių nusikaltėlių – recidyvistų charakteristikos pokyčių. Tarp recidyvistų ryškėja profesionalūs organizuoti nusikaltėliai. Jų specializacija – dažniausiai turtiniai nusikaltimai. Pastebimai didėja turtinių nusikaltimų recidyvo dalis. Iš pataisos įstaigų išeina didelė dalis asmenų, dar negyvenusių rinkos ekonomikos sąlygomis, todėl visiškai socialiai nepritačiusių, kas labai pasunkina jų readaptaciją visuomenėje. Į recidyvistų gretas vis dažniau patenka vaikai, jaunimas, tai yra socialiai neapsaugoti ir neatsparūs individai.

Vertinant vis didėjantį recidyvinį nusikalstamumą, jo padarinių neigiamą įtaką visuomenės raidai ir galiausiai numatant šio teisinio–socialinio reiškinių raidos perspektyvas, iškyla recidyvinio nusikalstamumo kontrolės būtinybė pirmenybę teikiant prevencijos priemonėms.

Pirmiausiai paminėtinas kompleksinis nusikalstamumo tyrimas, atliktas Lietuvos teisės akademijos kartu su Teisės institutu, Teismo ekspertizės institutu, Vilniaus universiteto Teisės fakultetu bei Matematikos ir informatikos institutu vykdant mokslo programą „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ (1994-1997 m.). Remiantis šio tyrimo rezultatais, buvo pasiūlyta parengti nacionalinę nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje koncepciją, nemažai dėmesio skiriant taip pat ir teistų asmenų resocializacijos, adaptacijos visuomenėje problemoms spręsti (nusikaltimų recidyvo prevencijai) [2, 70].

Recidyviniam nusikalstamumui, kaip ir apskritai visam nusikalstamumui, įtakos turi ekonominių, demografinių, teisinių, kultūrinių, politinių ir socialinių veiksnių visuma. Juos riboti ar net neutralizuoti įmanoma nuolat derinant įvairias prevencines veiklos galimybes.

Objektyviai įvertinus recidyvinio nusikalstamumo plėtros priežastis šalyje, išstudijavus nusikaltimų prevencijos ir kriminalinės justicijos kriminologinių tyrimų išvadas bei mokslinių straipsnių, skirtų šiai problemai, medžiagą, teoriniu ir praktiniu požiūriu tikslinga sisteminti pagrindines šio reiškinių prevencijos kryptis Lietuvoje ir su tuo susijusias problemas.

Būtina paminėti, kad Lietuvos mokslininkai jau nagrinėjo šiuolaikinio recidyvinio nusikalstamumo prevencijos problemas, turinčias įtakos laisvės atėmimo įstaigų darbo efektyvumui bei postpenitenciarinę pagalbą teikiant [3, 4,5]. Šio straipsnio tikslas yra susisteminti ir kompleksiškai įvertinti recidyvinio nusikalstamumo prevencijos pagrindines kryptis ir su tuo susijusią problematiką Lietuvoje.

Taigi numatant recidyvinio nusikalstamumo prevencijos strategines kryptis, labai svarbu, kad imtų veikti darnus trijų grandžių mechanizmas. Pirmiausia, būtina pertvarkyti baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką. Vienas iš pagrindinių jo principų turėtų būti ne griežtinti baudžiamąją politiką, bet sukurti nusikalstamumo ir jį lemiančių aplinkybių nacionalinės prevencijos sistemą. Tai taikytina ir recidyvinio nusikalstamumo prevencijai. Antra, reformuoti kalėjimus ir kitas pataisos įstaigas. Trečia, sukurti teistų asmenų socialinės adaptacijos (reabilitacijos) sistemą ir užtikrinti jų priežiūrą.

Detaliau aptarsiu kiekvieną iš jų.

1. Kaip vieną ypač didelės įtakos registruojamų pakartotinių nusikaltimų skaičiaus didėjimui turinčių veiksnių būtina įvardyti šiuo metu galiojančius baudžiamuosius ir bausmių vykdymo įstatymus ir jų nepagrįstai griežtų nuostatų galiojimo padarinius. Per pastaruosius metus vyrauja ryški tendencija griežtinti baudžiamąją atsakomybę ir didinti laisvės atėmimo bausmės trukmę. Vykdomos griežtos baudžiamosios politikos padariniai akivaizdūs: Lietuvoje kalio 13 000-15 000 nuteistųjų, tai yra 100 tūkst. gyventojų tenka net 350 kalinių. Tai vienas didžiausių kalinamų asmenų skaičių Europoje. Daugybė kalinių kalėjimuose ir kolonijose – tai ne tik milžiniškos išlaidos pataisos įstaigoms išlaikyti iš mokesčių mokėtojų kišenės, bet ir vis sunkėjančios buvusių kalinių integracijos į visuomenę problemos, nes daugelis šios kategorijos asmenų pasuka nusikaltimų keliu. Seniai pastebėta, kad ten, kur teistų

asmenų santykinai daugiau, visuomenė tampa labiau kriminalizuota. Joje paties nusikaltimo „vertė“ yra nelabai didelė, nes dauguma tos visuomenės narių pripažinti kriminaliniais nusikaltėliais. Vis dažnesnis laisvės atėmimo bausmių taikymas ir jų trukmės ilginimas iš esmės lemia, kad recidyvinis nusikalstamumas vis didėja.

Tai paprasta įrodyti prisiminus įkalinimo istorijos chronologiją. Nesunku pastebėti, jog baudimo įkalinimu nuostatą nuolat lydėjo kalėjimo ir jo metodų kritika. Ją galima būtų perteikti keletu teiginių.

Įkalinimas skatina pakartotinius nusikaltimus. Išėjus iš kalėjimo didesnė tikimybė negu anksčiau vėl į jį patekti. Statistiniai duomenys liudija, kad ganėtinai didelė dalis nuteistųjų yra buvę kaliniai. Taigi kalėjimas, užuot išleidęs į laisvę pataisytus individus, „veisia“ tarp gyventojų pavojingus nusikaltėlius: kiekvienais metais visuomenei gražinama 3500 asmenų – tai santykinai tiek pat nusikaltimo židinių.

Kalėjimas nesumažina nusikalstamumo masto: galima kiek nori juos plėsti, gausinti, tačiau nusikaltimų ir nusikaltėlių skaičius lieka pastovus arba dar blogiau – didėja. Nusikaltimų nemažėja, recidyvų kreivė kylo.

Kalėjimas neišvengiamai „gamina“ nusikaltėlius. Pataisos įstaigose susiformuoja – negana to, jos sudaro tam palankias sąlygas – solidarių, hierarchizuotų nusikaltėlių pasaulis. Ir šiame pasaulyje auklėjamas pirmą kartą nuteistas žmogus. Laikas, praleistas laisvės atėmimo vietoje, daro didžiulę neigiamą įtaką nuteistojo asmenybei: pasikeičia jo interesai, poreikiai, požiūriai, moralės ir kitos vidinės nuostatos.

Galiausiai kalėjimas yra netinkama priemonė ir ekonominiu požiūriu, nes brangiai kainuoja jo steigimas ir brangiai atsieina nusikalstamumas, kurio jis neįstengia pažaboti [4, 318-320].

Taigi visuomenėje vyrauja klaidinga iliuzija, jog kuo griežtesnė bausmė, tuo bėgoms promisiškesnė pati kova su nusikalstamumu. Tačiau vyraujanti griežtų sankcijų politika ne trukdo tuo pat metu kalbėti apie humanizaciją, tai yra apie bausmės tikslų pasiekimą netaikant griežčiausių įstatyme numatytų sankcijų. Baudžiamosios represijos ekonomijos principas turi būti būdingas teisinei valstybei [5, 114].

Todėl, manyčiau, pagrįstai siūloma orientuoti Lietuvos baudžiamąją politiką į platesnį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymą. Tai įgyvendinti pagelbės laipsniškas probacijos instituto (lygtinio nuteisimo, bausmės vykdymo atidėjimo, alternatyvių kriminalinei bausmei poveikio priemonių taikymo) plėtojimas. Taigi recidyvinio nusikalstamumo prevencija glaudžiai siejasi su kriminalinių bausmių politikos teisinės reformos metu pagrįstu humanizavimu.

Tačiau bausmė, neatsižvelgiant į jos rūšį ar dydį, negali būti vienintelė recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir tuo labiau prevencijos priemonė. Daugelio mokslinių tyrimų rezultatai verčia abejoti bausmės nauda nusikalimų prevencijai, tai yra, kad teisti asmenys pataisytų ir ateityje nedarytų naujų deviacijų. Tai, kad bausmės nepadedą sumažinti tiek nusikalstamumo apskritai, tiek recidyvo skaičiaus, Vakarų mokslininkai vadina bausmės „krize“.

Taigi recidyvo prevencijai svarbi ne tik baudžiamoji, bet ir bausmių vykdymo politika, nustatanti bausmės vykdymo vaidmenį recidyvo prevencijoje. Juk baudžiamojo įstatymo veiksmingumas slypi ne pačiame įstatyme, o jo taikymo ir vykdymo praktikoje. Bausmių vykdymo politika neatsiejama nuo baudžiamosios, ir, maža to, pastaroji yra logiškas baudžiamosios politikos tęsinys. Penitencinės sistemos reforma negali būti sėkmingai vykdoma, kol nestabili pati baudžiamoji politika.

Lietuvos Respublikos Seimas 1998 m. birželio 25 d. nutarimu pritarė naujai parengtai Teisinės sistemos reformos metmenų redakcijai, kurioje numatoma ir penitencinės sistemos reformai [6]. Metmenyse yra numatyta daug naujovių.

Antai metmenyse įtvirtinta svarbi nuostata dėl nuteistųjų teisinės padėties gerinimo, tai yra dėl subjektyvių teisių ir pareigų, kurias įgyja nuteistasis atlikdamas bausmę. Šių teisių ir pareigų bausmių vykdymo įstatymuose išsamiai reglamentuoti neįmanoma, todėl buvo labai svarbu numatyti principinį mechanizmą, kuriuo remiantis nuteistiesiems būtų leista daryti įtaką teisinei savo padėčiai. Teigiamai vertinama, kad principas: geras nuteistojo elgesys – daugiau teisių ir lengvatų, blogas elgesys – mažiau lengvatų, jau numatytas.

Pakartotinių nusikaltimų prevencijos požiūriu taip pat teigiamai vertinami pasiūlymai dėl nuteistųjų klasifikavimo, jo kriterijų (amžiaus, lyties, padaryto nusikaltimo pavojingumo, mokymo poreikio, socialinių ryšių bei elgesio). Nuteistųjų klasifikavimas yra svarbi bausmės vykdymo prielaida, turinti įtakos ir galutiniam – nuteistojo pasitaisymo – rezultatui. Nuteistųjų klasifikavimas yra ar turėtų būti procesas, o ne vienkartinis faktas, veiksmas. Šiuo aspektu svarbus Kalėjimo departamento kompetencijos išplėtimas, kad nuteistuosius į konkrečias pataisas įstaigas skirsto ne teismas, o Kalėjimų departamentas ir ši institucija nuolat peržiūri klasifikavimo rezultatus.

Nors pagal Teisinės reformos metmenis ir numatomos penitenciarinės būklės pagerinimo nuostatos, tačiau jos yra gana formalios, nekeičiančios aptariamąsias sistemas esmės. Jose taip pat sunku įžvelgti vientisumą, giluminį, nuoseklų ir objektyvų problemos sprendimą.

Formuojant Lietuvos bausmių vykdymo politiką, svarbu ją ne tik suderinti su baudžiamąja politika, bet ir su tarptautiniais bausmių vykdymo bei elgesio su nuteistaisiais standartais. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, Europos kalėjimų taisyklės skatina humaniškesnę bausmių vykdymo politiką.

2. Kita aktuali recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptis Lietuvoje yra kalėjimų ir kitų pataisos įstaigų pertvarkymas. Daugelio kriminologų tyrimų išvados patvirtina, jog vienas iš veiksnių, lemiančių recidyvinį nusikalstamumą, yra laisvės atėmimo įstaigų veiklos trūkumai. Kriminogeniniu požiūriu labai nepalanki padėtis šiuo metu susiklostė Lietuvos pataisos įstaigose: laisvės atėmimo įstaigų stinga, jos perpildytos, įvairių kategorijų nuteistieji nepakankamai diferencijuoti, nepakanka kvalifikuotų darbuotojų, vis aštrėja nuteistųjų užimtumo problema. Tokia padėtis ir jos sukelti neigiami padariniai yra didžiulė kliūtis veiksmingam įkalinimo įstaigų darbui.

Tokią nenormalią padėtį ištaisyti buvo bandoma tokiomis priemonėmis kaip amnestijos aktas ar net nepagrįsti humanizacijos reikalavimai. Tačiau tai tik “kosmetinės” priemonės, kurių ilgalaikis veiksmingumas yra abejotinas. Tuo tarpu problema lieka, ir norint ją išspręsti, būtina ne tik pakeisti baudžiamųjų ir bausmių vykdymo įstatymus, bet būtina ir kalėjimų reforma.

Šiandien daug diskutuojama dėl kalinimo įstaigų reformos kryptingumo, bet išlieka dar daugiau retorinių klausimų, ir tai normalu, nes kol kas tiesa ta, kad kalėjimas yra “tamsiausia” teisingumo aparato sritis.

Manychiau, kad kalėjimų reformos kryptingumas turėtų priklausyti nuo valstybės pasirinktos baudžiamosios politikos, t.y. nuo bausmės teorijos, kuri apibrėžia bausmės paskirtį ir tikslus, pasirinkimo, nes bausmė ir jos vykdymas yra neatsietinos viena nuo kitos kategorijos. Kokie tikslai keliami skiriant valstybės vardu bausmę, tokių tikslų turi būti siekiama ir ją vykdančiam. Bausmių tikslai apibrėžia ir jas vykdančių įstaigų paskirtį bei veiklos kryptingumą. Išskirtinis vaidmuo tenka valstybei kaip organizuotai visuomenės politinei jėgai, kuri pasirenka ir numato bendrą kovos su nusikalstamumu (taip pat ir recidyviniu) strategiją.

Dalis užsienio valstybių (JAV, Kalifornija ir 20 kitų valstijų) pasirinko recidyvistų “nukensminimo” strategiją, kitos – vadinamąją “diversijos” politiką (Vokietija, ypač nepilnamečių recidyvo prevencijoje), dar kitos šalys plėtoja reabilitacinį modelį (Danija, Olandija).

Vertinant šiuo metu Lietuvoje galiojančio Baudžiamojo kodekso nuostatas dėl bausmių sistemos ir jų paskirties, sankcijų bei bausmių taikymo praktikos, galima daryti išvadą, kad valstybės baudžiamoji politika orientuota į galimybės padaryti nusikaltimą atėmimą. Tai yra ilgalaikis laisvės atėmimas siekiant nubausti nusikaltimą padariusį asmenį ir atimti ar apriboti galimybes nuteistajam daryti naujus nusikaltimus (štai kur glūdi perpildytų kalėjimų priežastis).

Išvardytiems bausmės tikslams (nubausti nusikaltimą padariusį asmenį ir atimti galimybę daryti naujus nusikaltimus) įgyvendinti nebūtinai esminės bausmių vykdymo įstaigų permainos, nes šie tikslai pasiekiami, kai tik asmuo patenka į įkalinimo įstaigą, neatsižvelgiant į bausmės vykdymo kokybę. Būtinai tik milžiniškos investicijos naujoms kalinimo įstaigoms statyti ir įrengti, nes esama padėtis kalėjimuose kelia grėsmę elementariai tvarkai ir

saugumui. Tačiau nežinia, ar šios investicijos vertinamos teigiamai recidyvo prevencijos požiūriu, ar asmenys, atlikę bausmę, laikysis valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarys naujų nusikaltimų. Šis bausmės tikslas tampa tarsi ne toks svarbus vyraujančioje griežtoje baudžiamosioje politikoje, bet, norint išvengti recidyvo, valstybei turėtų rūpėti, ar asmenys ateityje laikysis įstatymų, o dėl to ir bausmės vykdymo kokybė.

Taigi viena iš daugelio šiandieninių visuomenės socialinės apsaugos ir kriminalinės justicijos diskusinių problemų – kokios investicijos ir naujadarai bausmių vykdymo srityje gali būti vertinami teigiamai recidyvo prevencijos požiūriu.

3. Neišvengiamai priartėja ta diena, kai nuteistasis, atlikęs jam paskirtą bausmę, grįžta į visuomenę. Tačiau didžiulė dalis anksčiau teistų asmenų nesugeba reintegruoti į jau patikusių visuomenę, nesugeba prisitaikyti prie aplinkos arba, dar blogiau, jis būna ją jau praradęs per bausmės atlikimo laikotarpį (tyrimų duomenimis, apie 8 proc. asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, praranda socialinius ryšius) [7, 20].

Nuteistieji laisvės atėmimu ilgą laiką gyvena nusikalstamoje aplinkoje, nuolat jausdami kriminalinės subkultūros įtaką. Elgesio normos, prie kurių nuteistieji pripranta atlikdami bausmę, dažnai tampa konfliktų laisvėje šaltiniu. Taip yra todėl, kad socialinės normos, kurios pataisos įstaigose laikomos kriminalinės subkultūros normomis arba net privalomomis, normalioje visuomenėje vertinamos kaip neleistinos. Be to, įprotis būti tarp panašių žmonių negali iš karto išnykti išėjus į laisvę. Daugelis išėjusių į laisvę asmenų, ypač tie, kurie neturėjo arba prarado socialinius ryšius su artimaisiais, jaučia stiprų poreikį bendrauti su panašaus likimo žmonėmis. Tokie asmenys nėra neigiamai nusiteikę buvusio kalinio atžvilgiu, panašiai suvokia ir vertina gyvenimo vertybes, vienodai suvokia, kas leistina ir kas ne. Glaudus anksčiau teistų asmenų bendradarbiavimas laisvėje pratęsia kriminalinės subkultūros įtaką ir kartu pratęsia kiekvieno iš jų kriminalinę karjerą [8, 231].

Taigi aišku, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys yra daug blogiau nei visi kiti pasirengę spręsti išylančias problemas. Paleistiesiems į laisvę per trumpą laiką tenka išspręsti daug sunkių problemų: susirasti pastogę, darbą, atnaujinti ryšius su šeima, tai yra atlikti visa tai, kam kiti žmonės paaukvoja keletą metų.

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad nusikaltimo recidyvo tikimybė priklauso ir nuo nuteistųjų laisvės atėmimo resocializacijos ir socialinės rehabilitacijos (adaptacijos) veiksmingumo, sugebėjimo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų.

Žodis "rehabilitacija" turi kelias reikšmes: 1) lot. *rehabilitis* – atgavimas, asmens gero vardo atitaisymas; 2) teisių, kurias asmuo anksčiau turėjo, grąžinimas; 3) priemonių, padedančių atgauti žmonėms, kurių funkcijos sutrikusios, gerą savijautą ir darbingumą, visuma [9, 414].

Taigi socialinė rehabilitacija – tai priemonių ir metodų, skirtų žmogaus elgesio korekcijai, jo sutrikusių socialinių funkcijų atkūrimui ir atgavimui, skatinančių žmogaus, kaip asmenybės, resocializaciją, visuma. Resocializacija – tai socializacijos (individo tapimo visuomeniniu žmogumi, asmenybe) proceso atnaujinimas.

Teistų asmenų socialinės rehabilitacijos (adaptacijos) sistemos sukūrimas ir jos veiksmingumas siejamas su trijų lygių veikla:

- a) socialinė parama bausmę atliekantiems nuteistiesiems. Jos tikslas – ruošti asmenis išeiti į laisvę;
- b) išėjusių į laisvę asmenų įkurdinimas, įdarbinimas, kitokios pagalbos teikimas. Šios veiklos tikslas – visuomenei priimtinais būdais padėti patenkinti fiziologinius ir socialinius poreikius;
- c) anksčiau teistų asmenų priežiūra nustatant jų teisių ir pareigų progresyvinę sistemą, skatinančią jų asmeninę atsakomybę.

Taigi pagrindinė nuteistųjų resocializacijos idėja – rengti nuteistuosius išeiti į laisvę atsižvelgiant į galimybes, individualius poreikius bei ugdymo programas, nuo jų įkalinimo pradžios.

Atsižvelgiant į bausmės vykdymo tikslus, visą nuteistojo laisvės atėmimo bausmės atlikimo laikotarpį reikėtų kiek įmanoma rengti nuteistąjį išeiti į laisvę. Bausmės atlikimo vietos aplinka turėtų skatinti atsakomybės jausmą bei tuos požiūrius, įgūdžius, nuostatas, kurios įkalintiesiems geriausiai galėtų padėti grįžti į visuomenę. Nuteistojo paleisti į laisvę rengimo

pagrindas galėtų būti individuali programa, tikslinama bausmės atlikimo metu. Šią programą galėtų sudaryti: specialistų pokalbiai su nuteistuoju; jo supažindinimas su norminiais aktais, nustatančiais apgyvendinimo, įdarbinimo, įregistravimo ir pasų išdavimo, socialinės paramos suteikimo tvarką; savivaldybių globos ir rūpybos skyrių ar nepilnamečių teisių ir globos tarnybų informavimas apie tokių asmenų sugrįžimą į jų aptarnaujamus regionus.

Ne mažiau svarbu rūpinantis anksčiau teistų asmenų socialine adaptacija yra ir socialinė parama išėjus į laisvę. Asmenims, grįžusiems iš kalnimo vietų, socialinės paramos teikimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio mėn. 5 d. nutarimas Nr. 1440 "Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalnimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų ir jų įdarbinimo". Jame nustatyta, kad:

- asmuo gali gauti socialinę paramą, numatytą Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme, vienoje iš savivaldybių, kurių teritorijoje jis nuolat gyvena prieš patekdamas į šias įstaigas, gyvena jo šeima arba jis galėtų įsidarbinti ir apsigyventi (jeigu buvo suderinta su tos vietos savivaldybe);
- minėtiems asmenims socialinė parama gali būti teikiama pinigais: kaip vienkartinė socialinė pašalpa skiriama savivaldybės sprendimu;
- minėtiems asmenims parama gali būti teikiama ir ne pinigine forma (socialinėmis paslaugomis: išduodamas laikinasis piliečio pažymėjimas asmeniui, kuriam ne dėl jo kaltės asmens dokumentai nebuvo išduoti laisvės atėmimo vietoje; teikiama informacija ir konsultacijos; jeigu yra būtina, apnakvindinama nakvynės namuose iki 6 mėnesių; nemokamai maitinama; taikomos kitos ne piniginės pagalbos formos, numatytos savivaldybės sprendimuose).

Socialinė reabilitacija laisvėje sudaro sąlygas ir skatina asmens, grįžusio iš laisvės atėmimo vietos, tolesnę resocializaciją, dalinę izoliaciją nuo kriminalinės struktūros. Tokie asmenys susiduria su didžiuliu sunkumu – neigiamu visuomenės ir atskirų jos narių požiūriu į buvusį kalinį, kriminologų įvardytu stigmatizacija (lot. "*stigma*" – amžina žymė). Visuomenėje vyrauja nuomonė, kad jeigu asmuo kartą padarė nusikaltimą, tai jis nusikaltėlis visam gyvenimui. Reikėtų pabrėžti ir žiniasklaidos neigiamą įtaką formuojant visuomenės nuomonę apie nusikaltėlį kaip žiauriausią būtybę pasaulyje. Dėl šių nuolatinių neigiamų vertinimų bausmę atlikęs asmuo tarsi praranda teisę būti doras, sąžiningas pilietis, jis tiesiog išstumiamas iš visuomenės ir todėl jo resocializacija beveik neįmanoma. To padarinys – recidyvas, kriminalinės "karjeros" tęsa.

Be to, grįžusiųjų iš pataisos įstaigų laukia gyvenamojo būsto, įdarbinimo, persikvalifikavimo problemos, kurias didele dalimi gali padėti išspręsti valstybinės ir visuomeninės organizacijos. Reikia pripažinti, kad Lietuvoje šioje srityje yra esminių pokyčių, tačiau neapsieinama be sunkumų. Antai sprendžiant gyvenamojo būsto problemas, kai kurios savivaldybės yra įsteigusios laikinojo gyvenimo (nakvynės) namus. Lietuvoje šiuo metu yra įsteigta dvylika nakvynės namų, bet dėl didelio išėjusiųjų iš laisvės atėmimo vietų antplūdžio gyvenamasis plotas suteikiamas ne visiems norintiesiems. Sprendžiant įdarbinimo problemas, Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymo 8 str. numatytos papildomos užimtumo garantijos, tai yra šių asmenų įdarbinimui gali būti nustatytos naujų darbo vietų steigimo kvotos.

Socialinę pagalbą šios kategorijos asmenims Lietuvoje teikia pataisos įstaigos, miestų (rajonų) savivaldybės, atskiros valstybinės ir visuomeninės organizacijos, tačiau jų darbas būtų sėkmingesnis susisteminus institucijų veiklą ir ją kryptingai koordinuojant. Norėčiau atkreipti dėmesį, kad teistų asmenų resocializacijos proceso pradžia turi būti siejama su darbu jau įkalnimo įstaigose. Šis procesas neturi nutrūkti ir asmeniui išėjus iš laisvės atėmimo vietos, maža to, jis turi įgauti anksčiau teisto asmens socialinės reabilitacijos (adaptacijos) pobūdį.

Kuriant teisinę sistemą buvo priimta daug įstatymų bei poįstatyminių aktų, reglamentuojančių nuteistųjų laisvės atėmimo ir išleidžiamų į laisvę socialinę reabilitaciją ir socialinę pagalbą šiems asmenims. Tai rodo valdžios dėmesį atskiroms socialinėms grupėms, taip pat ir grįžusiesiems iš įkalnimo vietų, socialiai dezadaptuotiems, tačiau pastebime ir šios prevencinio pobūdžio veiklos organizavimo bei koordinavimo trūkumų.

Rūpinantis recidyvinio nusikalstamumo prevencija, svarbi ne tik parama nuteistiesiems, bet ir jų priežiūra nustatant teisių ir pareigų progresyvinę sistemą, skatinančią asmeninę atsakomybę. Asmenų, grįžusių iš įkalinimo įstaigų, priežiūra turi būti grindžiama įstatymais, žmogiškumu ir laisvanoriškumu. Taikomos individualios prevencijos priemonės neturi apriboti piliečio teisių ir laisvių.

Šiuo metu, deja, vykdoma tik formali anksčiau teistų asmenų kontrolė, skatinanti atmesti bet kokią jiems siūlomą pagalbą ir nusivylimą visa teisine sistema. Nepagrįstai sumenkintas pareigūnų, vykdančių šios kategorijos asmenų priežiūrą bei kontrolę, darbas. Todėl būtų tikslinga iš esmės pakeisti priežiūros instituto reglamentavimą įstatymuose bei jo taikymo teisėtumą.

Apibendrinami išdėstyta medžiaga, galime daryti šias **išvadas**:

1. Kuriant ir vykdam nacionalinę nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje koncepciją, pagrįstai daug dėmesio skiriama recidyvinio nusikalstamumo prevencijai, teistų asmenų resocializacijos, adaptacijos visuomenėje problemoms.
2. Pagrindinės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptys Lietuvoje yra šios:
  - 2.1. Baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos pertvarkymas. Vienas iš pagrindinių šios politikos principų turėtų būti ne bausmių griežtinimas, bet nusikalstamumo ir jį lemiančių aplinkybių nacionalinės prevencijos sistemos sukūrimas. Tai taikytina ir recidyvinio nusikalstamumo prevencijai.
  - 2.2. Kalėjimų ir kitų pataisos įstaigų pertvarkymas remiantis tarptautiniais bausmių vykdymo ir elgesio su nuteistaisiais standartais.
  - 2.3. Teistų asmenų socialinės rehabilitacijos (adaptacijos) sistemos sukūrimas daugiausia dėmesio teikiant asmenybės resocializacijai.
  - 2.4. Veiksminga recidyvinio nusikalstamumo prevencija galima tik suderinus visas šias strategines prevencijos kryptis ir veikiant vieningam trijų grandžių mechanizmui.

LITERATŪRA

1. **Dapšys A.** Kriminologinis nusikalstamumo situacijos Lietuvoje vertinimas. Prognozės ir prevencijos galimybės // Teisės problemos. 1998. Nr. 3-4.
2. **Nusikalstamumas** ir kriminalinė justicija [rankraštis]: mokslo programos baigiamoji ataskaita. – V., 1997.
3. **Babachinaitė G.** Nusikalstamumo prevencijos tobulinimas Lietuvoje // Lietuvos žmogaus teisių asociacijos biuletenis "Pozicija". 1996.
4. **Foucault M.** Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. 1998.
5. **Карпец И. И.** Преступность: иллюзия или реальность. – М., 1992.
6. **Valstybės žinios.** 1998. Nr. 61-1736.
7. **Nuteistųjų** ir grįžusių iš kardomojo kalėjimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos programa // Kryžkelė. 1998. Nr. 2.
8. **Kriminologija** / ats. red. J. Bluvšteinas. – V., 1994.
9. **Tarptautinių žodžių žodynas.** – V., 1985.

Main Trends of Prevention of Recidivist Criminality in Lithuania

J. Jurgelaitienė

Department of Criminology, Law Academy of Lithuania

SUMMARY

Eight years of independence have brought radical changes into nearly all spheres of social life. The rate of repeated crimes has risen. The number of prisoners has increased. The more crowded prisons is the only "novelty" gained in the years of independence.

The article deals with the main directions of recidivism prevention in Lithuania.

The first of them is an improvement of punitive politics and punishment execution politics. This reform involves National Crime Prevention programme system. It is closely connected with recidivism prevention.

The second precondition of recidivism prevention must be the reformation of prisons according to the European standards. The Prison's purpose is not only to control and punish for offences, but also to help convicted people in preparing to pass the other side of prison gates, that after long years in prison they could integrate into society, adapt to new changes in life.

Also the important precondition of recidivism prevention must be an ex – prisoners adaptation in society and further their crime prevention. There is not system of integrating ex – prisoners into society in Lithuania.

If these three main directions work together as a united system, recidivism prevention will be more effective.

